

Даница ОТАШЕВИЋ
новинар и библиотекар, Чачак
danaotasevic@gmail.com

ПРИЛОЗИ ЗА ИСТОРИЈУ ЈУГОСЛАВИЈЕ УОЧИ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА У ЗАПИСИМА РАДОЈА ЈАНКОВИЋА

АПСТРАКТ: Док је Друџи свештски рајн најодром Немачке на Пољску 1. септембра 1939. године беснео у Зајадној Европи, Југославија је покушавала да сачува неутралност. Иако пошресана унутрашњим друштвеним и политичким несугласицама и последицама разбијања државног јединства оснивањем Бановине Хрватске, власт је настојала да балансира на сложеној рајној жеравици, док се живио у Београду одвијао колико-толико нормално. Добро обавештени ојунмоћени министар у пензији Радоје М. Јанковић бележио је шта се дешава на европском фронту 1940. године и одсликао за „један зајис целине“ и атмосферу у претјоници у зору новој раји. Ауентично сведочанство Чачанина који је прошао пуш од елијној официра, учесника у бројним историјским догађајима на почетку 20. века, ошадника од круне и зајвореника, до дипломате и исца, драгоцено је за проучавање прошлости и важна дојуна колективном памћењу. Јанковићеве селективни зајиси о рају и живиоу Београда и његових жијеља од 4. маја до 6. јуна 1940. године шема су овој рада.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Радоје Јанковић, кнез Павле, Иво Андрић, Милан Симојадиновић, Милан Анђић, Београд, Немачка, Енглеска, Француска, Југославија, Италија, Друџи свештски рајн

Увод

Захваљујући љубави према писању која је трајала од гимназијских дана до краја живота, неостварена жеља да напише историју Србије, подстицала је Радоја Јанковића да води дневник, бележи догађаје и сусрете којих је у његовом бурном животопису било напретек. Резултат те страсти су обимна историјска грађа и сведочанства „иза завесе“, из другог плана, о времену у коме је живео и људима који су мењали свет и токове историје, које је познавао и са којима је сарађивао. Био је на важним местима, са утицајним личностима које су обележиле политичку, друштвену и културну сцену, учесник је четири рата, сведок две револуције у Русији,

пучиста и миљеник династије Карађорђевић, али и дисидент, успешан дипломата и плодан писац реалистичке историјске прозе. Познавао је краљеве и цареви више династија – Обреновиће, Карађорђевиће, Романове, албанског краља Зога – владаре светских сила, утицајне политичаре, научнике, писце, црквене великодостојнике... Историја на длану његовим записима даје важност и значај који после једног века излазе из таме заборава да потврде, оспоре или допуне наша сазнања о прошлости.

Радоје М. Јанковић рођен је у Чачку 8/21. октобра 1879. године где је завршио основну школу и полуреалку. Отац Миливоје био је

закупац неколико кафана, а мајка Милка била је стуб куће и бавила се децом. Шести разред гимназије Радоје је завршио школске 1896/1897. године са будућим песником Владиславом Петковићем Дисом коме ће бити стари сват на венчању са Тинком Павловић 1911. године, коњичким мајором Михаилом Гавровићем чију је јуначку смрт 1914. описао у приповетци „Коњаник“ и пуковником Драгутином Ст. Гавриловићем који је умро 1918. од последица ратних рана и болести. Пропаст очевог посла одредио је синовљеву судбину: уместо филозофије или неке струке која би га везивала за писање, Радоја је морао да упише Нижу подофицирску школу 1897. у Београду коју после прве године напушта и полаже испит за Војну академију. Године 1900. распоређен је, у чину потпоручника, на службу у Десети пешадијски пук у Горњем Милановцу, а две године касније прекомандован је у Београд. Одмах се повезао са младим официрима који су били незадовољни политиком краља Александра Обреновића и његовом женидбом са удовицом Драгом Машин. Потпоручник Радоје Јанковић нашао се у групи официра који су под вођством Драгутина Димитријевића Аписа у ноћи између 28. и 29. маја 1903. године извели војни пуч, усмртили краљевски пар Обреновића и довели на власт унука Карађорђа Петровића, Петра Првог Карађорђевића. Мајски преврат обележиће потоњу Јанковићеву судбину, али и судбину већине пучиста. Војна каријера, познавање бројних генерација официра, сложени задаци које му је поверавало Министарство војске доводило га је до политичара и врха власти што ће га квалификовати за добро обавештено и поверљиву личност владајуће династије и режима између два светска рата, судију и критичара, а његове дневнике учинити врстом незаобилазних доказа.

Јанковићева каријера после државног преврата иде узлазном линијом: 1906. завршава Вишу војну школу, 1908. упућен је у интендантску официрску школу у Француску где остаје три године школујући се за

послове војне администрације и интендатуре. Истовремено, од 1903. године Јанковић активно пише за „Одјек“, „Нови покрет“, „Дело“, „Дневни лист“, „Војску“, а 1911. године учествоваће и у креирању уређивачке политике „Пијемонта“ и бити стални сарадник овог националног дневног гласила. Био је члан тајног политичког Удружења „Уједињење или смрт“ на чијем челу се налазио Драгутин Димитријевић Апис и већина завереника из 1903. године. Из балканских ратова - ослобођења Косова, Куманова, Прилепа, Битоља и целе Македоније - излази у чину пешадијског мајора. У Великом рату 1914. је на дужности шефа интендатуре при Врховној команди, учествује у биткама на Церу и Суворору, у штабу је Прве армије. Кроз ратна искушења и победе трајно је исковано поштовање према војводама Радомиру Путнику и Живојину Мишићу, као и пријатељство са младим регентом Александром. Министарство војно 1915. године хитно га шаље у Шпанију у набавку одеће и опреме за војску где га затичу вести о новом нападу Аустријанаца и Немаца на Србију, повлачењу српске војске кроз Албанију и стационарање на острву Крф на које стиже почетком фебруара 1916. Одмах је постављен за шефа пристаништа које је под француском командом и задужен за све набавке - оружја, хране, опреме и друге потребе - за српску војску. На лични предлог престолонаследника Александра Карађорђевића, у чијем је непосредном окружењу, чак пријатељским односима, о чему је оставио више записа, Радоје Јанковић је у јуну 1916. године упућен у Русију да у петроградској штампи ради на пропаганди Србије и помогне у оснивању Српске добровољачке дивизије у Одеси.

Фебруарска револуција Русију 1917. године „избацује“ из зглоба: слаби њена војна снага на Источном фронту, губи савезничку улогу и значај, а Србија свог заштитника оличеног у императори Николају Другом. Порази на фронту и унутрашњи немири проузроковали су абдикацију цара Николаја Другог

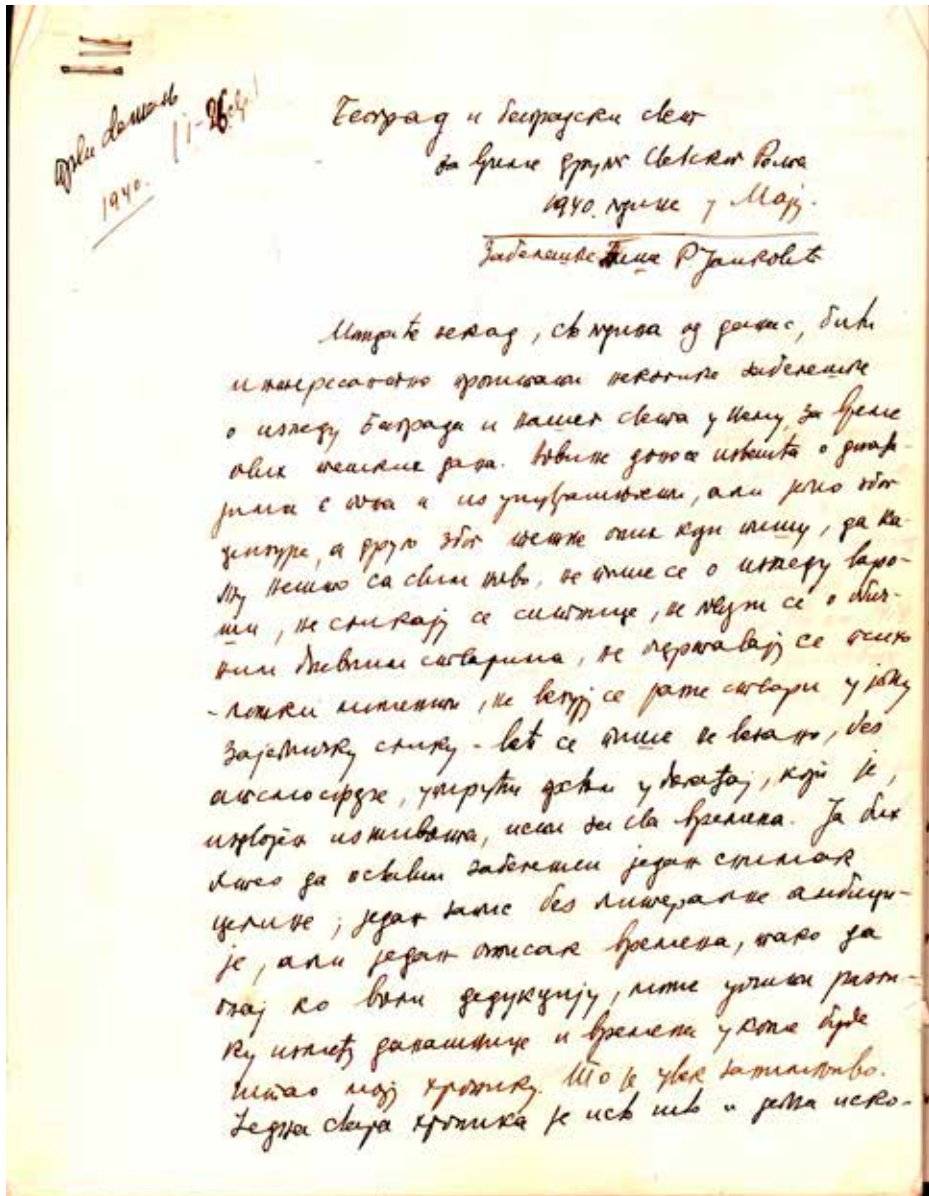
Романова и крај царизму у Русији, војну пропаст и дугогодишњу изопштеност са политике сцене Европе. Власт врши привремена буржоаска влада (и совјети) која није могла да се успешно носи са општим расулом и унутрашњом борбом за власт. Октобарска револуција и победа бољшевика дефинитивно је Русију искључила из савезничке Антанте, борбе против Немачке и решавања Првог светског рата. Бољшевици су у име светске револуције и права народа на отцепљење са Немцима закључили сепаратни мир и одрекли се око 20 одсто своје територије. Руском народу наметнута је идеја пролетерске револуције и „стварање“ света по Марксовој теорији и „Манифесту комунизма“, што ће довести до крвавог грађанског рата и вишегодишње изолације ове велике државе.

Истовремено, до Пегрограда допиру вести о покретању судског процеса против Драгутина Димитријевића Аписа и већег броја официра који су припадали Удружењу „Уједињење или смрт“, названом још и „Црна рука“. Верујући у патриотизам и исправност својих другова, Радоје Јанковић покреће кампању за одбрану осуђених другова у коју улаже 8.000 златних рубаља, а са потпуковницима Божином Симићем, Александром Србом и Војиславом Гојковићем шаље 23. маја 1917. ултимативну депешу престолонаследнику, Влади и министарству војном тражећи обуставу Солунског процеса. Влада са Крфа одговорила је пензионисањем непослушних официра, удаљавањем из војске и покретањем судског поступка против њих. Да би избегли екстрадицију, бунтовни официри и Аписови бранитељи траже заштиту владе Керенског, а касније и бољшевичке владе Лењина и Троцког, учествују у труским политичким догађајима руске револуције и продубљују своја страдања. Војни суд у Солуну осуђује у одсуству четворицу „црнорукаца“ на по 15 година затвора што их је спречавало да се прикључе српским добровољцима приликом евакуисања из Русије 1918. године, а касније и повратак у ослобођену

отаџбину, Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца. Без пасоша и нешто жениног мираза, Јанковић са Наталијом Калмић, избегличким возом Трансибирском железницом путује на исток, из Владивостока лађом прелази у Јапан, а одатле у Кину и Цејлон на повратку за Европу. Бивши пешадијски мајор неколико година борави у изгнанству у Риму (где му се 1919. рађа кћерка Видосава), Бечу, Паризу, Баден Бадену издржавајући се од хонорара за текстове које пише за београдско „Време“ и „Политику“, које потписује псеудонима Бронтес, Моравац, Р, али и од помоћи таста Лазара Калмића.

У септембру 1923. године Радоје Јанковић одлучује да се врати у Београд надајући се да ће у поновном судском поступку скинути љагу са свог имена и добити службу. Међутим, одмах је приведен у Главњачу и спроведен у Пожаревац на издржавање солунске казне коју издржава у Лепоглави и Сремској Митровици. Бројне жалбе суду, притисак штампе и пријатеља, у мају 1925. године постижу циљ

- краљ Александар „даје забраву казну“ и потписује акт о помиловању. Следеће године Јанковић је по хитном поступку примљен на службу у Министарство иностраних дела и именован за конзула Краљевине СХС у Чикагу, а потом је 1929. године именован за генералног конзула у Њујорку. За десет година дипломатске каријере у Америци конзул Радоје Јанковић успоставио је блиске односе између две земље, zaloжио се да уједини српске

исељеничке колоније, помагао је владици Мардарију у оснивању Америчко-канадске епархије (1926-1929) и изградњи манастира Свети Сава у Либертивилу код Чикага. Сматрао је да је „правослање национални стожер наше емиграције и да кроз савезе и цркве треба да се очува српство, српски дух, језик и славна прошлост“. Сарађивао је са Михајлом Пупином, Николом Теслом и Иваном Мештровићем, писао за америчке и српске листове,

полемисао и бранио интересе отаџбине и круне. Исељеници су га испратили са захвалношћу Југославији што је таквог дипломату послала њима у „нову домовину“.

Влада др Милана Стојадиновића 1936. године унапредила је искусног Јанковића за опуномоћеног министра у Тирани где остаје до пролећа 1939. године. Велики утицај југословенског посланика на краља Зога није одговарао Мусолинијевој политици према Албанији, па ће на инсистирање италијанске стране и грофа Ђана Јанковић бити позван у Београд и хитно пензионисан 15. јануара 1939. године. Решење о пензионисању потписао је нови министар Александар Цинцар Марковић, јер је Стојадиновић, иако је победио на децембарским изборима крајем 1938. године, пао у немилост намесника кнеза Павла. Два Чачанина, Стојадиновић и Јанковић, ујединиће се у фебруару 1940. године у покушају да оснују Српску радикалну странку и одбране српске националне интересе угрожене споразумом Цветковић-Мачек и разграђивањем заједничке државе образовањем Хрватске бановине са прерогативима државног уређења. До активног деловања СРС у политичком животу није дошло због хапшења и интернирања председника странке др Милана Стојадиновића на Рудник, а касније у Каран, Рибашевину и на Илићу.

Опуномоћени министар у пензији Радоје Јанковић, сматрајући да је „једна стара хроника важна као и археолошка ископина историјског значаја“, помно је бележио сва дешавања и оставио потомцима да они смеће његова сећања у колективно памћење српског народа. Јанковић је политички активан и под окупацијом, потписник је Апела српском народу, писао је у „Новом времену“ против акција комуниста и бољшевичке идеологије која је узроковала ново страдање народа, стрељања сто Срба за једног убијеног Немца. Сазнања из Русије и кобне последице бољшевичке револуције трајно су га определиле против комунизма што он није скривао. Ухапшен је крајем 1941. са

неколико стотина виђених Београђана и два месеци лежао у логору на Бањици. Од тих последица и срчане болести умро је у Београду 29. новембра 1943. године и сахрањен на Новом гробљу.

Богато војничко, ратно и животно искуство, образовање и интелигенција чине Радоја Јанковића поузданим сведоком времена у коме је живео. Познавао је целокупни српски официрски кадар, дворску елиту, министре, државне службенике, вође странака, посланике, новинаре, писце и новинаре као властити џеп. Осим што је био добар говорник и хроничар, поседовао је критички однос према догађајима и људима, знао да анализира своју епоху и предвиди догађаје. То његове дневничке записе чини драгоценим прилозима за проучавање српске историје и многих других области друштвеног живота. Богату и садржајну очеву писану архиву кћерка др Видосава Јанковић поклонила је на чување Градској библиотеци „Владислав Петковић Дис“ у Чачку из које су до сада објављени дневници из Русије и сведочења о Октобарској револуцији¹, сећања на Мајски преврат 1903. године², свеобухватна хроника Чачка с краја 19. века и школске дане у гимназији³ (Зборник Народног музеја, 2017), а сада и успомене из 1940. године. Радоје Јанковић је аутор књига приповедака „Дани и године“ (1926. и 2013) и „Друмом и сокаком“ (Њујорк, 1931), али већи део писане грађе остао је „заробљен“ у периодици и личној (неистраженој) заоставштини. У бројним српским, југословенским, руским и америчким листовима и часописима разасути су чланци и расправе о историјским, друштвеним, политичким и

[1] Радоје М. Јанковић, *У вихору Октобарске револуције* : (1916-1918), пр. Даница Оташевић (Нови Сад : Прометеј ; Београд : Радио-телевизија Србије, 2019)

[2] Даница Оташевић, „Радоје Јанковић - како смо извршили преврат 1903. године“, *Изворник : грађа Међуојштинској историјској архиви* 34 (Чачак, 2018), 99-136.

[3] Даница Оташевић, „Записи о Чачку Радоја М. Јанковића (1879-1943)“, *Зборник радова Народног музеја XLVII* (Чачак, 2017), 73-105.

другим темама из времена у коме је живео, што после сто година представља значајне прилоге за колективно сећање.

Упркос обимној грађи која је остала у рукопису, учешћа у исписивању историје, књижевности и дипломатији, Радоје Јанковић је пао у заборав у свим областима у којима је свесрдно давао себе. Објављивањем делова из његове писане ризнице исправља се донекле

неправда и овај значајан официр, дипломата и писац враћа се у жижу интересовања научне и читалачке јавности. Јанковићеве успомене о Југославији уочи Другог светског рата „покривају“ збивања на домаћој и европској историјској сцени у 1940, 1941. и 1942. години. Целовита грађа са другим артефактима биће објављена као књига поводом осам деценија од избијања Другог светског рата.

Радоје М. Јанковић
БЕОГРАД И БЕОГРАДСКИ СВЕТ

4. мај 1940.

„Можда ће некад, сто година од данас, бити интересантно прочитати неколике забелешке о изгледу Београда⁴ и нашег света у њему за време ових тешких дана. Новине доносе извешће о догађајима с поља и из унутрашњости, али једно због цензуре, а друго због тежње оних који пишу, да кажу нешто сасвим ново, не пише се о изгледу вароши, не сликају се ситнице, не говори се о обичним дневним стварима, не оцртавају се психолошки моменти, не везују се разне ствари у једну заједничку слику – већ се пише невезано, без атмосфере, упирући прстом у догађај, који је, издвојен из живота, исти за сва времена. Ја бих хтео да оставим забележен један снимак целине, један запис без литерарне амбиције, али један отисак времена, тако да онај ко воли дедукцију, може уочити разлику између данашњице и времена у коме буде читао моју хронику. То је увек занимљиво. Једна стара хроника је исто што и једна ископина археолошког значаја. По њима се цени минули степен цивилизације и животне садржине; по њима се разазнају слојеви напретка, наслаге духа. Отуда се конструише слика људског бивања.

Да почнем са расположењем Београђана и Југословена према рату који се води између Енглеско-француске војске са једне и Немачке са друге стране.

Расположење је у народу за победу француског оружја. То се види свуда: у позориштима, кинематографима, по разговорима, по љубопитству којим се очекују и читају вести са ратишта. Наш народ у Србији везан је захвалношћу за Французе и Енглезе која траје још од првог светског рата 1914. године. Накртко, влада атмосфера душевног јединства и жеље за победом Француза. То је нешто што је ван дискусије. Немогућно је на пр. уобразити Србе наперених пушака противу Француза! Та веза је толико јака, да је немогућно пратити друге политичке комбинације. Што се односи на Французе односи се и на Енглезе, само што су Енглези дискутовани. Енглези су код нас окривљивани што се нису спремали за рат, већ чак, за све време од првог светског рата, спречавали Француску да предузме мере противу очигледног спремања Немачке за рат.

Но при свој симпатији према Француској у народу и по Београду нема ратног расположења, премда се већ седам месеци стално позивају резервисти на војне вежбе. Па тек што се пуне кући, опет их зову у касарну.

[4] На врху прве стране рукописа: „Београд и београдски свет за време другог светског рата“, 1940. године у мају. Забелешке пише Р. Јанковић. Јанковићеве дневничке белешке из 1940. године обима су 208 страна.

Београд је за неутралност. То долази отуда, што су примери Чехо-Словачке, Пољске, Албаније, Аустрије, Финске, Норвешке поразно дејствовали на наш народни дух. Немци су свуда стизали пре наших старих савезника и свуда спроводили своју вољу. То делом и због неодређеног држања Италије, која је кроз Мусолинијева уста, пуних двадесет година после рата, славила рат, критиковала Версајски уговор о миру, тражила исправке граница у корист побеђених и у корист своју, разоравала Лигу Народа, нападала своје дојучерашње савезнике, створила агресивну политику у Дунавском Басену, у Албанији, у Африци. Ратом у Абисинији повредила је тешко своје односе са Енглеском и свој статус на Средоземном мору. Нико на свету није звецкао ратном мачугом као Италија. Фашизам је постао симбол агресивности. Приближавање Италије Немачкој омогућило је Немачку да изврши завојевања против Аустрије, Чешке, Пољске. То је увукло Русију на страну Немачке. Пољска је раздвојена, Финска територијално оштећена. С тога се код нас у Југославији осећају усамљени пред Немачком и Италијом и желе (као и остале балканске државе) да очувају неутралност. Желе да се очувају, али како? Грчка је несигурна, Бугарска још више. Турска је далеко, Румунија окренута мишљу ка Бесарабији и Русији. Мађарска нам шаље лепе речи и прима у Пешти посете наших министара, али нико не верује, да ће се Мађари испречити испред Немаца. Отуда у Београду влада утученост, забринутост и нератоборност. Италија, ценећи по Мусолинију, можда би и покушала какву авантуру на Балкану, али италијански народ (и официри са народом) неће рат. Баш ова два три дана (од 1. V 1940. до 4. V 1940) Енглези и Французи показали су Италији сликом шта ће се догодити са Италијом на случај рата против савезника. Затворили су Суец и Гибралтар *pro forma*. Рекли Италији да Енглески бродови могу ићи у Италију и око Африке и преместити гро своје флоте у источно Средоземно море, у Александрију. Амерички посланик

Филипс, у то време, говорио је Мусолинију у очи о потешкоћама исхране Италије, ако Америка обустави пловидбу својих бродова по Средоземном мору. Можда му је рекао и шта више. Сме ли се Италија изложити рату, баш и да рачуна на успех на Балкану, или на обећања Русије да и њу, сем Немачке, снабдева храном? Због свог положаја и своје изложености Италија свакојачко неће загазити у рат, док ситуација за њу не буде чиста. Италија, због тога, оклева да се изрази. Она би хтела да сачека крај савезничко-немачког рата па да интервенише у корист победничке стране, узевши какву корист за себе. Сем тога Италија би желела, да остане поштеђена од рата, да би остала снажна да противстане ратном хаосу који ће завладати после рата. Уз то Италија, на случај да Енглеска победи, стрепи од Енглеца, да је не приморају да усвоји енглеске услове мира. Рат у Абисинији и снажење Италије на Средоземном мору створили су спорне односе између Енглеске и Италије. Било како било, Југославији је незгодна та неодлучност Италије да се определи и због тога је Југославија још јаче везана за чување неутралности. Та неодлучност Италије је баш ових дана била предмет коментара. Говорило се, да је Италија била готова да крене противу Балкана. Кажу, да ју је зауставила Енглеска својом флотом и претњом. Београд је био потиштен, али необавештен о томе шта се стварно ради.

Нико од грађана није ништа предузео ради личне припреме за рат, противу бомбардовања, у погледу исхране итд. Свет је у неку руку постао утучено-апатичним. Нек дође шта дође! Неки се решавају да остану у Београду, ма био и бомбардован, други се одлучују да се од евентуалног бомбардовања склоне по унутрашњости, по паланкама, по селима. Власти у Београду послала су још раније свима становницима Београда питање писмено: мислите ли на случај рата остати у Београду, ако не онда куда мисле, каквим средствима итд. Кад су становници одговорили куд и шта ко мисли, онда су им власти

послале оштампан докуменат којим им потврђују, да су примиле одлуку становника шта мисле радити на случају рата и препоручују властима, да им се нађу на руци. Гола форма, али опет нека пажња. По Београду су ископани подземни закони за склањање света од бомбардовања. Ти закони су врло слаби, ништавни. Они су рађени више да се иде на руку предузимачима да зараде на тим радovima, него ли да се помогне становништву. За сада ти закони (по парковима и отвореним местима) служе као склониште бескућника. Свет се снабдева ситним новцем јер је у рату тешко разменити папирне новчанице. По мери како се залази у трајање рата живот је јако поскупео у Београду. Хлеб који је пре десет месеци коштао 2,50 д – 3 дин. кило, данас (4. мај 1940) је 5 динара. Месо је скочило у цени за 50%, имања су скочила у вредности дупло. Свет уноси новац у куповину грађевина. То ради са страхом, јер се боји да после рата не дође револуција, која ће совјетизовати земљу и уништити приватну сопственост. Ко може - купује злато. Један наполеон стаје данас 800 дин. и више. Домаћице брину шта ће да раде са покућством, куда да га склоне. Многи копају рупе и закопавају ствари од вредности. Они који су којекако скућили кућу, која је била разорена првим светским ратом, немају вере да ће моћи устројити имање овим другим светским ратом. Отуда зебња, чамотиња, резигнација и жеља за неутралношћу. Јевреји нарочито страхују од евентуалне победе Хитлерове на Балкану. Они не знају куда да се склоне. Још већма се осећају притегнути Јевреји у Бугарској. Ово с тога што постоји у Бугарској јака струја за Немачку, а и за Русију.

Међутим, југословенска влада не води одлучно прокламовану политику неутралности. Она мора да лиферује Немачкој жито и намирнице, јер се боји немачког напада. Енглеска и Француска би желеле да пресеку изворе немачког снабдевања, па утичу на нас, да њима продамо своје вишкове намирница. Ми смо толико извезли намирница, да сада немамо кукуруза и пшенице за наш народ.

Продавали смо, у клирингу, Немачкој кукуруз по 100-120 д за 100 кгр. А сад ми за себе купујемо на страни кукуруз по 220 д. 100 кгр. А ова 1940. година се наглашава рђава за усеве. Поплаве пролећне по целој земљи разориле су зимске усеве и одоциле сејање пролећних жита. Влажна земља у Посавини и Подунављу није била задуго подесна за сејање. Идемо у сусрет глади, јер морамо дати храну ратујућим странама.

Наша влада морала би објавити и савезницима и Немцима, да ће се борити за неутралност маоткуд дошао напад. Такве су изјаве чињене и од Турака и од Метарса и од Гафенка у Румунији, и од г. Драг. Цветковића и г. Мачека у Југославији, али се осећа, да – ако савезници крену ка Дарданелима и Солуну, да ми нећемо моћи сами ићи да се бијемо за неутралност, да ће се Немачка (евентуално Италија и Москва) умешати, у коме случају наша војска мора узети став против Немачке, од чије се најезде и окупације бојимо. Рат на Балкану, дакле, може бити изазван превеликим мерама које би Немачка предузела, да спречи (на Јегејском мору) долазак савезничких трупа које су концентрисане у Сирији, друго, рат би могао бити изазван одлуком савезника да закораче на Балкан, изазову рат на Балкану противу Немачке и отворе нови фронт против Немачке, јер им је онај противу Сигфридове Линије и на Рајни тешак за пробој. У сваком случају Балкан ће постати поприште уништавања. Ратоваће по њему и уздуж и попреко, бомбардовање ће разорити и градове и комуникације. Становништво ће изгубити од рата, од бомбардовања, од зараза и глади. Урођеничке трупе су легло болести и заразе. Сто година неће бити доста, да се земља опорави. Нема кога ко ће плаћати репарације. Прошлог светског рата, платила их је Немачка. С тога свега наш је народ апатичан према рату, па и према савезницима.

Наши посланици на страни врло су слаби људи. Сем Пурића у Паризу, Шуменковића у Анкари и Фотића у Вашингтону, на осталим местима налазе се људи слабе главе и лабаве

воље, људи без иницијативе. У Риму имамо посве безначајног и глупог представника Христића, у Берлину благородног, али слабачког Андрића; у Пешти још благороднијег али још слабијег Рашића; у Бугарској доброг потчињеног чиновника Милановића; у Атини сличног Вукчевића, у Букурешту песника, старог, готово излапелог Дучића итд. Што је најгоре то је министар иностраних послова Цинцар-Марковић. Он је нађена слаба фигура, која ће да слуша кнежеву вољу, коју навија министар двора, гњецави Милан Антић. Помоћник министра иностр. послова Милоје Смиљанић је труо и слаб запушач на то буре слабости наше спољне политике. Главни је обзир: никаква иницијатива, никаква алармантна вест, никаква дрска комбинација, возање по заблудама и кабинетским закључцима који се рађају у кнежевој глави, а пролазе кроз призму сумње, клецања и лутања. Председник владе Цветковић је једна посве безначајна фигура, човек који се чуди шта га је снашло, па схвата свој положај, као средство за богаћење. За кратко време он је изградио вилу у Нишкој бањи, у Дубровнику, у Београду, у Нишу, купио имања, засновао Акцион. Друштва итд. За те личне благодети он, по кнежевом диктату, спроводи „споразум“ са Мачеком о Хрватској.

Званично ми изјављујемо да смо за неутралност. Немачка и Италија држе да је кнез са Енглеском (остала два намесника не питају се низашта и они мирно носе ту доброплатежну судбину). Кнез јесте са Енглеском, али стрепи од Немачке. Народ је за Француску, али би рад био да остане ван рата. Народу Румунији верује; сумња у њену војничку вредност. Са Бугарском смо у неодређеним односима. Сумњамо у њену обећавану лојалност. Са Грчком народ не саосећа. Грчку војску наш народ узима са подсмехом. У вредност турске војске наш народ нешто и верује, само не види могућност сарадње. Накратко народ је сам, без вођства, без управе – с тога је без одлучности и одушевљења. Уз то кнез је сменио

изврсног начелника ђенералштаба Душана Симовића, па довео генерала Петра Косића, који је једна добричина, али човек без јаких унутарњих вредности. Пре Симовића био је начелник ђенералштаба Милутин Неђић, човек од војничког и општег значаја. Зашто је он смењен, то се не зна. Сем тога дигнут је са места команданта Армије извесни ђенерал Богољуб Илић, па је намештен на место шефа главне војне инспекције, којој је на челу кнез. Та инспекција нема никакву улогу. Богољуб Илић је скинут из Сарајева, јер је то захтевао Мачек. Тако унутарња политика меша се кобно у војна питања. Кнез Павле је физички врло слаб, по образовању артиста аматер, по карактеру амбициозни племић, по духу самовољни диктатор. На пракси терориста, чији се терор спроводи хапшењем, прогонством, интернирањем, цензуром,

спречавањем слобода. У ствари он је као и поч. Краљ Александар, његов кузен, себи-чан и грабљив. Он је приграбио из краљеве цивил-листе 500.000 дин. месечне плате. Изградио двореве, снабдео жену накитом, купио имања око Београда, сложио у Народну Банку у Београду 7.000.000 д. уштеђевине, исто то по иностраним банкама.

Народ нема на ког да се наслони сад за време рата. Поп Корошец је председник једног незаконито изабраног сената, о коме нико не води рачуна. Сенат се појављује само кад дође први у месецу да прими плату. Да би се чуло да је жив, пре месец дана је председник владе г. Цветковић приредио једну вечеру са сенаторима. Парламент не постоји. Мачек није хтео да ради са парламентом који је образован на бази избора др М. Стојадиновића. Како је Драг. Цветковић (у ствари кнез Павле)

закључио споразум са Хрватима (са Мачеком), то треба некако тај споразум спровести кроз некакву скупштину, озаконити га. Цветковић нема никога у народу, или слабо кога. Остале странке по срп. народу су распарчане. Многи још заостали политичари из парламентарног режима, који је укинут диктатуром поч. Краља Александра Карађорђевића, налазе се на терену и хтели би да уђу у концентрационој владу. Говори се већ од пола године дана на овамо о тој концентрационој (развијној) влади, али не могу да се споразуму. Цветковић изјављује да хоће концентрацију, ал само са онима који безусловно примају његов споразум са Мачеком. Каква уцена! Кажу да је стари Аца Станојевић саветовао кнезу пре неки дан, да треба ићи на изборе, па да избори донесу парламент, а парламент да реши судбину споразума.

Тако „ствар“ стоји, а иза „ствари“ чапкунушу Лаза Марковић, Чубриловић, Бешлић, Цветковић, Мачек и др. Прижељкују да уђу у ту концентрациону владу Милан Грол (на жалост, шеф демократа после смрти Давидовићеве), Миша Трифуновић, безобзирни Крста Милетић, бандоглави Милош Бобић, безнадежни Драг. Иконић итд. – војводе без војске, јер народу није до тих старих вођа, он радије нагиње ка способним људима, који му могу дати хлеба и одеће. Стога је народ окренуо ухо поводом покрета Српске Радикалне Странке са др Миланом Стојадиновићем на челу. Тај покрет је издао програм који садржи ову базу: целокупну и неделиту Југославију, уређење са најширим самоуправама, заштита српског народа у целини и целину војске. Накратко, јасну и одређену превласт целине државе над провинцијама, што значи одбрана земље од цепања, које је започето завођењем федералног државног уређења садржаним у споразуму Кнез – Мачек. На тај програм и покрет у народу др Стојадиновић је интерниран, секретар странке ухапшен, странка прогоњена. Штампан је само један број партијског органа „Уједињење“ кога сам ја уредио. Сарадници су били г. Љуба Поповић, г. Момчило Јанковић, г. Драг. Стојадиновић, г. Летица, г. Стошовић итд. Штампана је још и брошура у којој је био мој говор на партијском банкету одржан 16. марта у Београду, где је било присутно око 220 угледних људи из Београда и унутрашњости. Од политичких људи, који теже ка власти, имамо генерала Пера Живковића, Бошка Јевтовића, Милана Гавриловића, Драгољуба Јовановића, Љотића итд. Сви они неко бољи неко гори, не представљају ништа. Влада, дакле, самовлашће кнежево, преко Цветковића и Мачека. Словенци преко Корощца и муслимани преко Куленовића стоје као посматрачи, пристајући уз владу. Ипак, благодарећи огромним уступцима Хрватској територијално и путем преноса власти са централне на Хрват. Бановинску власт, осећа се у земљи једно затишје политичко, једна нада у југословенску једнодушност на

случај рата. То очекују и Французи који су се преко свога посланика Брижера умешали у нашу унутрашњу политику фаворизујући аутономно оцепљење Хрватске и чак дајући наде кнезу, да у часу пунолетства краља Петра II, може постати 1941. године „крунисани бан“ Хрватске. Говори се, да је круна нуђена кнезу Павлу од Италијана и Немаца у 1938. и 1939. год – али да је кнез одбио. Кад сам ја крајем априла о. г. посетио г. Брижера, да му као франкофон објасним моје учешће у покрету Српске Радикалне Странке, г. Брижер ми је рекао: „др Стојадиновић је требало да остане по страни, он није најбоља марка за ове прилике“. Он ме је упитао: „Хоће ли Српска Радикална Странка наставити свој рад после интернирања др Стојадиновића?“ Ја сам одговорио да хоће, са Бог. Кујунџићем као вршиоцем дужности шефа странке. На мене је овај разговор оставио јасан утисак, да је Француска подржавала интернацију г. Стојадиновића. Један угледни Енглез који се тих дана бавио у Београду, изјавио је, да Енглеска није ништа знала о намерама Београда да се Стојадиновић интернира.

*

Ради колорита садање ситуације помеху овде мој разговор са г. Божидаром Пурићем, нашим послаником у Паризу, који сам имао са њиме 16. августа 1939. пред кафаном у Паризу. Ми смо у то време тражили од Француза оружје. Тражили смо 80 топова хаубица. Французи нам понудили моделе Шомон; наши одбили. Пре годину и по дана наши (г. Стојадиновић) поручили Шнајдеру да простудира и донесе понуду за подизање једне фабрике оружја у Југославији. Шнајдер обећао да ће предузети студије и послао два експерта. Стојадиновић јавио Пурићу „да је Шнајдер спор и да је тај посао завршен са Крупом“. То је Французе јако озловољило. Знамо да је кнез 1939. ишао у Лондон. При сусрету са г. Пурићем кнез му је рекао: „Енглези хоће да ратују!... Били су дискретни, нису ме ништа питали

о мојој посети Берлину, као ни о Венецији“. Кнез је рекао, да је разговарао са Идном и Пурић је говорио са Идном. Тада је Идн рекао за Чемберлена (авг. 1939): „Он верује још у мир“. И кнез Павле и Пурић имају податке, да су германофили у Лондону врло јаки. Ту је Кент са својом околином. Немачки посланик Хеш био је свемоћан, располагао великим сумама и давао субвенције свима и свакоме. Кнез Павле, по повратку из Лондона, позват је да прими један ручак код представника Франц. Републике. Сваког дана у недељи сем среде, која је задржата израније за један лов у Рамбује-у. Кнез, избегавајући ручак, тражио је ручак баш у среду. Пурић вели: „велика је трка била, да се кнез наведе, да прими који други дан. Није хтео да попусти. Најзад Лебрен је обрекао лов и дао кнезу ручак у среду. Далације није хтео да присуствује ручку. Благородни Лебрен видећи каприциозног Павла одговорио је: „Југославија је заслужна за Француску, нека кнез изволи кад хоће“. Кад је Пурић тада поминуо Далацијеу о потреби једног састанка са кнезом Павлом, Делације је одговорио: „Нека изволи, ако хоће, ако неће, нека неће. А ако је кнез задовољан са Лондоном у толико боље“. „И кнез Павле и књегиња Олга не скривају, да мрзе Французе“, каже Пурић. И Пурић ми рече, да између књегиње Олге и краљице Марије, удове краља Александра, влада мржња „кривицом ове Павлове“, закључи Пурић. Што је најинтересантније, вели Пурић, кнез Павле, мрзи да чује о поч. Краљу Александру“.

Овде је згодно да поменем, да сам, ја месеца марта 1940. год. питао отворено г. Стојадиновића: „да ли је чинио финансијске услуге кнезу Павлу?“ Били смо сами у његовој трпезарији у Глишићевој ул. бр. 3. Др Стојадиновић ми је одговорио сасвим поверљиво: „Не! Ја сам, вели, чинио другачије и многе услуге кнезу, на пр. доделио му од краљеве цивил-листе 500.000 дин. месечно и т. слично“... „Кнез има у Народној Банци 7.000.000 дин. уштеде. То је лепа

сума. Могу мислити одткуда му“. „Кнез има новца на страни“. Могу овде да поменем једну непријатну алузију. Кад сам ја пре десетак дана (око 28. априла, нешто пред Ускрс) упитао г. Д. Летицу, ранијег Стојадиновићевог министра финансија, да ли је видео нову брошуру у којој се напада Стојадиновић због Кројхеровог зајма (шведске шибице) и да ли ту није било каквих злоупотреба од стране Стојадиновићеве? г. Летица ми је одговорио (био је присутан г. Стошовић, бив. министар): „Нема ту ничега за Стојадиновића, ако би се та ствар потерала, наишло би се на неког далеко вишег“... Као што је познато, Кројхеров део југословенског зајма продаван је (после банкротства Крајцлерове компаније) у Њујорку 1936. год. на отвореној лицитацији и то сума дуга од 22.000.000 долара за суму од 2.200.000 долара. Ја сам био тада генерални конзул у Њу Јорку и слао детаљне податке и предлоге г. др Стојадиновићу да ме обавести, да купим за нашу државу тај зајам, као што су на истој тој лицитацији купили Мађари и Римунци део својих зајмова. Г. Стојадиновић ми је одговорио депешом: „да је по мишљењу министра финансија г. Летице, та понуда и почетна цена на лицитацији од 2.200.000 долара велика и неповољна“. Годину дана после тога (био сам посланик у Тирани) прочитао сам у „Времену“ похвалу, да је тај наш зајам срећно купљен за 4.300.000 долара!!... Г. Фотићу, нашем посланику у Вашингтону познато је о овоме.

*

Италија је искрцала своје трупе у Албанији 7. апр. 1939. год. Ја сам се као бивши министар у Тирани, растрчао по Београду и утицао, да се прими предлог Италије о подели Албаније. Говорих о томе са г. Ивом Андрићем, новопостављеним нашим послаником у Берлину. Он ми рече: „да је предао дужност помоћника министра г. Милоју Смиљанићу.“ Г. Смиљанић, вечно насмејано тењезгало, био је код мене саветник у Тирани, одговори ми на телефону: „Не можемо да улазимо у

питање Албаније, видите, ови одозго (Париз и Лондон) држе се двосмислено“. Ја му рекох: „Узмите што Италија нуди, останимо у Албанији дотле докле остане Италија (која је изјавила, да остаје у Албанији само дотле док не уреди односе у Албанији)“. Ништа нису помогли моји разлози. Кнез није хтео да чује за улазак заједно са Италијанима у акцију, нарочито с тога што су Италијани нудили истовремено нама Солун, а Бугарима Кавалу и Дедеагач, за нашу сарадњу и толеранцију у њиховој експанзији за Дарданеле и Баку!... Ову идеју за Баку саопштио ми је лично Итал. Посланик Јакомини на једној вечери код мене у Тирани. Ја сам то доставио мин. иностр. послова. Гроф Ђано при посети Београду, учинио је сличан предлог кнезу. За ово се јако интересовала књегиња Олга, која је обавестила Грчку.

*

Још једна ситница: Пурић ми у разговору рече, да је Бошко Јевтић приватни агент кнеза намесника Павла! Рече ми и он, да кнез не мари Србе и Јужну Србију. „Хтео сам, вели, да одем до Охрида, а кнез ми рече: „Шта ћете у Охриду, зашто не останете овде међу културним Словенцима?“.

Да би торба била пунија, мој стари пријатељ Пурић ми рече, да Драгиша Цветковић тражи од њега да му прибави какве год податке противу др Милана Стојадиновића, да би га извео на суд за злоупотребе.

*

Кнез је волео да води спољну политику сам. Ја се сећам кад сам, пред склапање пакта пријатељства са Италијом, био у аудијенцији код кнеза, он ми рече: „већ три ноћи не спавам мислећи како да нађем начина, да створим формулу за пакт пријатељства, а ето већ Ђано тек што није дошао“. Ја одговорим: „Зашто, Височанство, то не дате у посао чиновницима министарства?“ Кнез се на ово осетио увређеним. Ове појединости бележим ради употпуњавања слике савремене ситуације.

23. мај 1940.

Од почетка маја 1940. о. г. кад сам почео ове забелешке до данас, 23. маја, догодиле су се многе ствари. Немци су напали 11. маја на Холандију, Белгију и Луксенбург и за 11 дана освојили Холандију, готово и Белгију, Луксенбург и део Француске од Седана па до Абевила, где један важан мост није порушен, те је омогућен прелаз Немцима и њиховим тешким тенковима. Немци су, тако, добили белгијска утврђења све до Седана. Та белгијска утврђења чинила су заједницу са мажиновљевом линијом у Француској. Продревши за један дан кроз Луксенбург, Немци су напали на Седан и Шарлеора и освојили ова француска места на Даладијевој линији утврђења, која су ишла од Монладиа ка северу и Ламаншу. Објашњено је, да је овако нагло надирање Немаца омогућено једино њиховим тешким тенковима и моторизованим трупама иза њих (на мотоциклима и са камионима). То су Немци огласили као средства за вођење новог ратовања.

*

Сваки дан почевши од 11. маја, доносио је једно велико изненађење, по једну сензацију. Немци су продирали свакодневно по 25-30 километара у Француску територију. Французи су реку Мез напустили тако рећи без отпора, напустивши мостове на њој. После Немачког продора на Мези министар председник Пол Рено држао је говор у Паризу (пред сенатом) где је нагласио, да је линија Мез реке сматрана сувише јаком, да је брањена са недовољним бројем дивизија, да су мостови остали непорушени, зашто ће се узети на одговорност кривци. „Кривци!“ То је реч која се чује ових дана; „дефетизам“ и „саботажа“, чују се такође, све у вези са комунизмом. Докле све ово се догађа на Мези, дотле Леон Блом, бивш. пред. француске владе, држи говоре у Лондону о потреби радничког пожртвовања. Не треба заборавити, да је Леон Блом разградио француски патриотизам пактирању са болшевистичком Москвом.

Г. Пол Рено рекао је 21. маја ове године у свом говору: „Верујем у чудо, јер верујем у француски народ“. Доиста, ако се не догоди чудо, онда – овако напредујући – Немци могу бити пред Паризом за пет дана. Да зауставе енглеско-француске борце на фронту, француски и енглески државници дали су се у говоре на радиу и преклињање војника да не напуштају бојну линију. То је синоћ поновио на лондонском радиу и Вилхем Стид. Пре неколико дана команду над француским трупама у Белгији (9. армија) прима генерал Жиро. Овај генерал сматран је најбољим француским генералом. Дан по дан немачка Врх. команда, објавила је, да је заробила тога Жиро-а. Ствар је била проста: кад је генерал Жиро стигао на фронт да прими 9. армију, њене трупе биле су се распале. Енергични командант је сео у тенк и кренуо да лично обиђе команде тамо где је мислио да су. Место да нађе француске трупе, наишао је на Немце и пао у ропство. Генерал је овим створио један немио ударац француском командовању и француском престижу. Требало је, да оде лично трупама и командантима, али је морао да испред себе пошаље извиђаче. Истовремено кад је назначен ђенерал Жиро за Белгију, назначен је генерал Вегосн за главног команданта француских територија, а за потпредседника владе доведен стари ђенерал Петен (из Мадрида). Овај заслужни генерал из Свет. Рата 1916-17. год. стар је 84 године. Слаб саветодавац. Па, ипак, добро је примљен. Та постављења подвукла су катастрофу на фронту. Реч катастрофа не скида се ових дана са дневног реда. Председник енг. владе лорд Черчил за ових 11 дана већ је два пут долазио у Париз на саветовање. Ђенерал Веган обишавши фронт дао је јуче, 22. маја, изјаву: да ако се савезничке трупе одрже и одупру месец дана добивене су $\frac{3}{4}$ победе“.

*

Видећемо шта ће донети сутрашњи дан. До сада су Немци објавили око 150.000 заробљеника и масу топова и материјала.

Председник Розвелт у овом времену упутио је писмо Мусолинију. Енглеска је преузела преговоре са Италијом по питању ослобођења блокаде италијанске пловидбе кроз Средоземно море. Италијанска штампа прети, напада Енглеску; тражи своја животна права на Средоземном мору; истиче на сва уста своје захтеве, шантажира и прави да је војска спремна да крене на реч Мусолинија. У ствари Италија тектизира са уласком у рат чекајући очигледно и потпуни слом Француске. Онда ће, онемогућивши француску флоту окупацијом Француске, насрнути на афричке колоније, можда и на Дарданеле. Став Италије је одвратан.

Енглеској је, међутим, сишла душа у пете. Страх да ће Немачка деблокирати трупе у Енглеској и да ће цела Енглеска бити изложена бомбардовању и присиљена на мир, обузео је душе британских управљача. У Америци, такође, чуо се глас једног сенатора: „Ако Немачка бомбардовањем Енглеске присили ову на мир и на уступак флоте, ко је онда на реду?“... Америка је гласала пре 4 дана, због тога око милијарду и двеста милиона долара на спремну војску, а амерички сенат (одбор за спољну политику) одбио да прода за готово Енглеској сав борбени материјал америчке војске! На прве вести о Немачком избијању на Ламанш, Енглези су мобилисали 250.000 добровољаца за одбрану земље унутра. Ову меру француски војници примили су са негодовањем. Као што ми је јуче рекао шеф војно-политичког одсека нашег генералштаба потпуковник г. Владимир Калечак, Енглези имају на француском земљишту свега 12 дивизија! Није лако француским војницима гинути (92 дивизије) за величину енглеске империје. Г. Калечак ми рече, да по подацима које има генералштаб Немачка има око 190 дивизија, али на фронту где се данас бије битка немају више војника него савезници. Г. Калечак ми рече да му је београдски амерички војни аташе рекао пре неки дан, да америчка војска нема више од 500 бојних авиона. Г. Калечак тврди да Енглеска има око

2500 авиона, Француска око 5000, а Немачка око 15000 авиона. Америка прети, да ће за годину дана изградити 50.000 авиона.

Али, да ли ће се Французи одржати дотле?...

24. маја 1940.

Посетих министра двора Њ. В. Краља и главног саветодавца кнеза Павла, г. Милана Антића. Посетио сам га у његовој канцеларији у згради музеја кнеза Павла. У салону пред пријем, нашао сам младога г. Ђалског, доскорашњег секретара у Лондону. Ту разговарасмо о г. Суботићу, посланику у Лондону. Сложисмо се, да он зна пуно што шта, али му је наступ у Лондону недовољно одмерен, као наступ агента шиваћих машина, наступ без дубине, без утисака, џамбаски, несталожен. Г. Г. Суботић је донекле правни ерудит, али на место посланика у Лондону треба послати једну ширу и срећену природу.

Г. Антића сам затекао нешто жућег него пре петнаест-двадесет дана, кад га посетих последњи пут. Онда смо разговарали о неутралности балканској, ма од куда дошао напад, али неутралности позитивно брањеној трупама. Ово, рекосмо, треба рећи и Французима и Енглезима, да не би смањењем асирских трупа кроз Турску, на Дарданеле, изазвали немачко-италијански напад на Балкан. Ја упитих г. Антића зашто приликом последњег састанка Балканског блока у Београду није постигнуто решење о стварној колаборацији сила Балк. Пакта, о одређивању броја трупа, о одређивању заједничког генерал-штаба и плана хитне акције? „Не смемо“, одговори г. Антић, „Немци би нас одмах напали“. Страх господари!

Јуче, пак, после продирања Немачке у Француску, разговор је имао други тон. Г. Антић је био исцрпен. Показао ми је последња два извешћа, да су немачки одреди допрли до Булоња на мору, да зграђавају Енглеској са Ирске стране итд. Вели: „Непојамно, изгледа да се Французи не боре“. Говорисмо о потреби

мењања тона политичког према Немачкој. Он ми рече, да смо ми и до сада, давали Немачкој све што смо могли, и да се Немачка не би имала пожалити на нас. Као што напоменух, г. генералу Илићу, то учиних и г. Антићу. Рекох да, ако на жалост Француска подлегне, треба благовремено спремити ситуацију, да нас Немачка (нарочито под утицајем Италије) не осакати територијално и да нас не разоружа. Треба, рекох, узети пријатељски, али чврст став. Ми имамо војску од преко милиона војника. Како је г. Мачек (са Цветковићем) пропао на изборима општинским у Хрватској од 19. маја о. г. (гласало свега 20% бирача хрватских, а Срби гласали противу, г. Цветковића), то би требало то схватити, као тежњу хрватског народа, да се ослободи оних својих политичара који раде са Београдом, дакле, то је било држање хрватских независњака, с тога треба у Београду образовати владу пуну ауторитета, која би држала Земљу под руком. Напоменух, да би требало пустити благовремено г. Милана Стојадиновића из интернације. Г. Антић тада подиже тон рекавши: „Није г. Стојадиновић сам и на своју руку водио германофилску политику“. Тиме је хтео рећи, да ту има и његове заслуге. Ја га упитих: „зашто сте онда интернирали г. Стојадиновића?“ Он ми одговори: „То је друго, одвојено питање“. Ја му и овом приликом рекох, да ће се акција Српске Радикалне Странке наставити, да г. Стојадиновића треба што пре ослободити, а не подавати се каприцима и осветољубивости Мачека и Цветковића који немају народ за собом. Додајте, рекох, к томе, да је г. Цветковић корумпиран, да до пре неку годину није имао пребијене паре, а да данас има пет кућа, разних имања итд. На ту напомену г. Антић се задржа и понови питање: „Колико кућа?“ „Пет“, понових ја. После пређемо на ситуацију на западном фронту. Узесмо у процену италијанско држање и дођосмо до закључка, да Италија шантажира на две стране. „Берлинске новине, рече г. Антић, доносе данас: „да ако Италија неће уз Немачку, Немачка ће свршити са Француском сама“. Италијани мрзе

Немце и обратно. Може се догодити чудо, да се Мусолини повуче, или одрекне пријатељства са Немачком у корист неутралности, или чак и Француске. Италија хоће Тунис, Малту, Суец – ако јој то Енглези и Французи даду. Ко зна шта се може договорити, ако Веган успе, да одржи данашњи фронт према Немцима у Француској. Италијани су одвратни политичари! Сагласисмо се, да не треба још давати Француској даћу, али да треба отворити очи и мотрити добро, да на време и паметно поступимо у односу на евентуалну победницу Немачку. Можда ће Немачка ценити војнички јаку и карактером чврсту српску нацију, па може закључити пријатељство са њом на неколико деценија година.

Рекох и г. Антићу да треба наћи јаке људе за министре у Риму, Берлину, Будимпешти и др. Он ми одговори: „Хтели бисмо да их мењамо, али сад је незгодно, треба најмање месец дана док се промена изврши, а догађаји иду муњевитом брзином“. Ја онда замерих г. Антићу, што је кнез до сада сву дипломатску активност груписао у своје руке, што је утврдио једну линију држања, не допуштајући нашим министрима са стране, да уносе промену у ту комуникацију, тако док се не лупне главом, није мењано кнежево држање. Идеје, рекох, расту, напредују, мењају се, треба их пратити и допуњавати, а не ушкопити наше представнике на страни, не давши им никакву иницијативу. Ушкропљени посланици, ушкропљене одлуке. Изненађења су неизбежна. Г. Антић је оћутао. Упитах г. Антића: шта је донела наша делегација која се недавно вратила из Москве? Он сумњиво климну главом, као да је хтео рећи: „Ништа подсигурно“. Ја му рекох: „Руси се плаше за себе, ако Немачка победи на Западном фронту, они рачунају на општи хаос. Међутим, Италијани нас омрзоше због Руса“.

*

Док се крупни догађаји дешавају на Западном фронту, Југославија - чији се рат такође бије на томе фронту - седи и чека. Рекоше ми,

да смо мало побољшали снаге наше авијације, да имамо око 150 бомбардера и око 500 ловачких авиона. Врши се стална мобилизација, влада нервоза. Па ипак, Београд је жив и весео, чује се музика и веселе по малим кафанама, раде кинематографи, пуне су терасе пред каванама. Иако је полиција пре неки дан наредила да два дана у недељи буду без меса говеђег, телећег и свињског, једе се у те дане (уторак и петак) јагњеће и пилеће. Сељаци немају сена ни кукуруза за исхрану стоке, кољу стоку.

Београдске улице су пуне дивних дама и красних костима. Странаца има, али их је све мање због протеривања, које је предузела наша полиција противу пете колоне и нелегалног бављења странаца у Београду. Живот, крај свих прописаних мера, поскупљује. Некоје фамилије побегле су у Грчку. Многе угледне породице решавају се да за случај рата, остану у Београду, други, опет, да би избегли бомбардовање у Београду, узимају станове по селима, по Аранђеловцу, Врњцима, Паланци, Младеновцу, Космају, Косјерићу и др. Морал грађана је добар, трупе које се мобилишу певају, ако их крећу против Италијана. Шире се гласови, да ће Хрвати бацити оружје, ако их поведемо у рат. Ја сумњам у то, премда су хрватске масе на скорашњим општинским изборима у Хрватској дезавуисале споразумаша Мачека.

Полиција је забранила да наши становници слушају стране вести са ратишта на радиу. Веле: 'То је нечасно'. Глупа наредба у једном лојалном народу, који чезне за победом Француза“.

Београдске новине доносе на првом месту немачке победе, па тек онда француска извешћа. Наша висока управа има уверење да се ситним лажима и триковима може постићи превара према ратујућим странама. Чује се, да је за шефа војске намењен пензионисани ђенерал Петар Пешић, који је већ десет година у пензији или министар на страни и који пати од срчане болести! За

команданта позадине узет је у вид пензионисани ђенерал Калафатовић, који се добро држи. Пре неки дан сретох га у кнез Михаиловој улици и проговорих с њим неколико речи. Он је са песимизмом гледао у развој догађаја на француском фронту и у корисну помоћ (благовремену) Америке.

Не знам зашто бирају пензионере за висока командна места, кад има ђенерала Душана Симовића, Богољуба Илића, Живка Станисављевића и друге?

Како напред поменух Београд је нервозан, жели победу Француза, али не грми за рат. Италија нас кочи. Италија би желела да се ми навеземо у рат пре ње, па да нас опљачка. Она не престаје гледати да се дочепа Далмације, тј. да поднесе на исплату њезин покварени рачун из 1915. год. (милански пакт). Београд је постао опортуниста. Можда ће се наћи некога који ће отићи (на позив енглеског краља да недеља 26. маја да буде посвећена Богу за победу) у цркву и запалити свећу изгнулима на западном фронту, али неутралност је свакоме драга. Чак је завладала нека индиферентност на случај немачке победе; верује се, да то неће бити зло за нас. Услед силних окупација (део Финске, део балтичких земаља, Норвешке, Белгије, Данске, Абисиније) и тешких економских потреса у Београду верују, да су догађаји превршили меру снаге сваке ратујуће државе. Нек буде шта буде! Сензације изазивају сажаљење, не страх. Сем тога верује се у Русију. Верује се у све сем могућности потребе да ми нападнемо сами Немачку.

*

Код нас се врше уобичајене земаљске па и иностране фудбалске и тениске утакмице, Бугари нас посећују, мењају се посете са Мађарима. Немачка филхармонија требало је да приреди своје концерте у Београду, међутим вратила се из Београда, не приредивши их, из страха од демонстрација! Кажу да су Мађари мобилисали две класе, да су Румуни мобилисали, да Руси мобилишу према Бесарабији

итд. Ми остајемо мирни. Аероплани наших команди круже над Београдом, нико се на то и не осврће. Помодарске радње пуне су госпођа исто тако фризер и обућарнице. Ја сам видео пакет ципела код „Лектрис-а“, где је једна, осредњег богатства дама купила пет пари луксузних ципела (по 560 д. пар). Куће се праве, продају и купују, не верује се у новац; не зна се хоће ли и имања вредети или ће „будућа револуција“ извршити експропријацију приватних имања. На улици се продају брошуре о сили Немачке, Енглеске и Русије. Сада реч Совјетска Русија није тако страшна. Студенти не бучу као раније, влада затишје. Говори се да ће све школе бити раније затворене. Нико не зна зашто. Бензин се даје на купоне, па ипак је жив аутомобилски саобраћај, јер се кришом издају веће количине бонова но што је прописано. Издат је пропис да се свако обрати појединим центрима у Београду са листом лица која ће се на којој пијаци снабдевати храном, да би се добиле допуснице за исхрану на случај рата. Глупост! Народ не купује гасне маске, које по државном обавештењу продаје фабрика обуће „Бата“ по доста скупе новце. Држава није учинила никакве материјалне жртве, да набави гасне маске за сиротињу и децу.

Пре неки дан извршена је у Новом Саду изложба наше изврсне стокe. Радње по Београду пуне су меса и месних производа. Немци који би дошли из Немачке не могу да се одвоје од излога тих радњи. Једу да се провале. Може да се руча за цену 10-30 динара добро, према ресторану. Кутија сардине од 6 комада стаје 10 динара. Канта семеног зејтина за кување стаје 350 динара (18 литара по 19 д. литар), шећер 15 д. кило, фино брашно 4-5 д. кгр; јагоде (25. мај) 60 д. кило, кутија финог конзервираног домаћег грашка стаје 14-16 дин. Кгр. кајмак 25-28 д., млад домаћи сир 18 д. кгр, поврће од 6-12 д. кгр., младе тиквице 30 д. кило. Метар кубни дрва за грејање од 180-230 динара. Живот скуп, али ће кроз 10-15 дана појевтинити. Плате чиновника су мале, чију се све јачи протести и све већа обећања. Повећање плата тражи инфлацију,

а инфлација диже цену животу итд. – обичан ратни процес. Ипак порезе и цене електричном осветљењу, води из водовода и др. не скачу. Оне су и иначе велике. Ја за моју малу кућу од 6 соба плаћам за осветљење и т.з. термичку струју за грејање штедњака, ледењака и воде за купатило 650 д. месечно. Воду општини плаћам (изношење ђубрета, употребу општинске канализације и воду) око 120 динара месечно. То је много. Улица се не чисти. Варош је доста упуштена. Цене кирија су доста велике. Један празан мали апартман у модернијој кући (апартман од 3 собе и кујном) плаћа се 2-2500 д. месечно. Литар млека плаћа се од 3-4 д. Један број новина београдских обичним данима динар, недељни број 2 динара. Тиражи „Политике“ сад за време сензација ратних је око 130.000 бројева дневно, „Време“ око 80000; „Правда“ око 65000 бројева. У Београду се продају доста и загребачки и словеначки листови.

Хрватски министри у кабинету иду чешће у Загреб, путују по народу, држе говоре родољубиве и конструктивне. Њима се сада више допада у Београду неголи у Загребу. У Босни, код Срба, влада незадовољство због давања дела босанско-херцеговачких територија бановини Хрватској. Муслимански првак Џ. Куленовић изјаснио се: „Да Босна и Херцеговина треба да остану нетакнуте“. Општа светска невоља чини, да се међуплеменска трења код нас стишавају. Земља има и даје слику узневерености и апатије. Нико не подиже морал, све иде на то да нас ућутка. Једино са времена на време министар војни г. генерал Милан Недић даје гласа од себе, а на гардијској слави 25. маја о. г. кнез Павле изјави: „Своје ћемо бранити, туђе нећемо!“ Таква ситуација је, отприлике, била на дан 25. маја 1940. године.

26. мај 1940.

Говори се да се спроводи италијанско – руски трговински споразум (а и политички). И Енглези преговарају са Москвом. Преговарају и са Италијом. У јавности се не зна ништа где

ће се Талијани зауставити са својим захтевима. Италијанска штампа све већма напада Енглеску и Француску. У међувремену Немци су избили у Булоњ и ударају на Денкерк, притешњујући Кале. Слика тога одсеченог дела Француске тужно изгледа. Коштац се све више стеже око делова 1. 3. и 7. француске армије и око енглеско-белгијских трупа. За који дан може настати катастрофа. А Италијани шантажирају и прете својој латинској сестри. Путници из Италије доносе у Београд да нас Италијани страшно мрзе. Међутим, Београд мирно живи своје дане. Синоћ ми један културни човек, родољуб, стари Београђанин г. Предић, управник Народне позоришта, рече као узгред: „Шта ћете, постаћемо немачки трибутори“. У главама многих већ се прекрајају планови на немачки модел. Због насилничког режима и корупције у Београду, многи закључују: „бар ће бити реда под немачким утицајем“. Само Јевреји брину тешку бригу. Они упорно и огорчено мрзе свога мучитеља Хитлера. Брину куд ће и на коју страну. Нико више од њих не очекује жељене вести са француско-немачког фронта о неком „пробоју немачког фронта и спасењу човечанства од варвара“.

Међутим Немци већ прете нападом „новим оружјем“ на Енглеска острва. Енглеска своју територију журно опрема за одбрану. Канада даје Енглеској сву своју авијацију. Хоће ли то бити доста? Немци господаре ваздухом. Да ли је могућно да бомбардовањем насеља натерају Енглеску, да положи оружје? Да ли ће овако оптерећена Француска армија успети да одоли Немачкој снази сама? На коме месту? Докле? Има ли маоткуда наде на помоћ? Италија пожудно гледа на Савоју и на Француске афричке колоније. Тако и Немачка. Изгледа прерано да француску и енглеску цивилизацију замењују друге цивилизације. У историји се дешавају ствари без реда. Воља људи мења ток догађаја и бивања. Хитлер има челичну вољу за продором, и победом. Да ли ће се Русија, која стрепи од победе Немачке, одважити да изађе са трупама противу Немачке?

Да ли ће Америка огласити рат Немачкој? Италија, Русија и Америка, ето држава које могу бацити тег да изравњају или претегну теразије на страну савезника.

27. мај 1940.

Дивно време. Јуче су биле фудбалске утакмице у Београду између БСК (Београдски Спорт. Клуба) и „Југославије“. Било је око 7000 гледалаца. Што је главно света веселог и безбрижног. Док на Западу падају десетине хиљада мртвих, ми играмо фудбал. Јутрос је била молитва за победу по целој Енглеској. Код нас се нико није одазвао на апел енглеског краља за молитву. Могле су бити пуне цркве ћутљивог света, пуног пијетета за оне који гину, јер то су наши бивши савезници и јер се на Западу бије и наш рат. Доста мало саучешћа показујемо према Француској. На страну званично држање владе, али масе не показују никакву свест о томе што се збива у свету. Талијани воде данас преговоре са Енглеском о њиховим интересима у Средоземном мору и о старим „неисплаћеним рачунима“ (Милански пакт 1915. год – Далмација). Могли бисмо бар о томе водити рачуна. Француска нас и званично и приватно осуђује, Италија нас мрзи, Енглеска презире. Је ли то добра политика нашег кнеза Намесника?

Мало има међународне љубави у човечанству. Интереси и себичност преовлађују. Сто четрдесет хиљада динара које је публика платила за гледање лоптачких утакмица могло је бити далеко корисније употребљено за помоћ сиромашним фамилијама изгинулих ратника. Да нису, можда, ти патриотски ратови постали лаж? Да их подсвесни живот маса не осуђује и не одбацује? Да ли је могућно, да су сви патриотски подвизи дело вештачких друштвених напора, школе, приповеди, штампе? Мени се чини, да ова немачка освајања по Европи, у вези са још незаборављеним потресима из прошлог светског рата убијају по народима национализам и чине их ближним међународности. Кад би

се данас нашао вођа толерантне међународности имао би успеха. Марксистичка међународност нема успеха јер претпоставља насиље и борбу класа. И Хитлер са Мусолинијем неће, у томе правцу, имати успеха јер су ултра патриоти и борци за величину и ужитак својих народа. Рузвелетизам би имао највише успеха у међучовечности. Америка је у положају да лиферује таква расположења...

28. маја 1940.

Претежак дан за Француску и Енглеску, јер је белгијски краљ Леополд Трећи извршио капитулацију своје војске и безусловно се предао Немцима. Он је то учинио ноћи између 27. и 28. маја. На тај начин белгиска војска, која броји – по вестима које су распрострте од 350-500.000 војника. Број није важан, важан је тренутак у коме се то чини и начин како је тај акт обављен.

*

У међувремену, Југославија лагано мобилише и попуњава своје ефективе. Време имамо дивно. Улице су препуне народа и разговора. Полиција чисти странце и пописује их. Живот иде нормално, са нешто тешке неизвесности од сутрашњице. Стално се говори о образовању једне владе „Народног јединства“, час са г. министром двора г. Антићем на челу, час са г. генералом Војином Максимовићем. Обојица су мизантропи, људи мрачни и неспособни.

*

Даме у дивним костимима шетају и ћаскају. Књегиња Олга у радњи „Лектроис“ купила је јутрос четири пара финих ципела. Краљица Марија тешко болује у Лондону. Каже књегиња Олга, да њене вене на ногама крваре. Нити који од намесника, нити одрасле даме, нити ико из владе и народа не оде да је посети! Млади краљ је под старањем гувернера, начелника ђенералштаба, генерала Петра Костића и кнеза Павла. Али, шта је то, кад нема своје мајке. Краљица Марија је вољена од народа јер није учинила ни

омашке, а камо ли увреде према народу. Зашто се здравље краљичино умотава у тајанственост? Можемо сви помислити, да је по среди неслога између Олге и краљице.

*

Код нас се свет нада да ће Француска стати на ноге после тешког удара на своме северном фронту. Нада се, у ствари мало наде постоји. Француска је малобројнија, а њена веза са Енглеском је ослабила. Данас, 31. маја, дошавају се ужасне борбе по Фландрији. Пред Денкером биће баражном ватром са бродова задржани немачки тенкови, биће предузето нагло укрцавање у бродове енглеско-фран. трупа, али по колику цену. Никада у историји енглеска флота није била у изложенијем положају но што је данас. Огромни материјал повлачећих армија остаје као плен. Данас сутра биће објављено од стране Немачке заробљене трупе. Немци јављају да је заробљен командант 1. армије, генерал француски Прију. Италијани из Рима објављују да је досадањи генералисим Француске Гамлен извршио самоубиство, Латинска сестра сеје панику у корист Немачке. Историја плаћа дугове. Нека то не забораве господа са Тибра.

*

У унутрашњој политици, влада хаос. Министри путују, састају се, већају, ништа не решавају. Идеја о промени владе не скида се са дневног реда. Међутим, ови на влади укопистили се да остану на власти. Стојадиновић је још увек интерниран. Јуче је министар унутр. послова Михалцић дао госпођи Стојадиновић дозволу да посети свога мужа, међутим, касно у ноћ (у 10,1/2 ч) телефонирао је управа града, да ни она ни деца, ни мати г. Стојадиновића не могу убудуће посећивати бившег председника владе у Рибашевини. Зашто је то урађено? Ваљда због све чешћих вести и комбинација за образовање владе са др Стојадиновићем. Можда и због прошлих општинских избора у Хрватској, где су Срби стали уз идеологију др Стојадиновића и гласали противу Мачек-Цветковићеве коалиције.

3. јун 1940.

Понедељак, кишовито и хладно у Београду. Шта ли ће нам донети данашњица? На Западу, на рекама Ену и Соми Француска је на белом хлебу. Док Немци опседају Денкерк, где још око 100.000 савезника чекају ноћ да се пребаце у Енглеску, дотле се на Соми гомилају трупе за нова крвопролића. Та нова битка могла би се назвати битка човечанства и ако ју туче сама Француска противу два пута јаче Германије. Тамо ће се тући и наша битка.

У Београду су јуче биле коњске утрке у Топчидеру а фудбалска утакмица на игралишту Југославије. Београдски Спортски Клуб се такмичио са Загребом о првенство у Југославији. Б.С.К тукао је загребачког Грађанског у Загребу, а Грађански тукао је јуче Б.С.К у Београду. Треба из овога извући коефицијент победничког подстрека. Да то није мржња? Можда племенско честољубље? Тог истог дана г. Драгиша Цветковић изјавио је у Загребу да му споразумевање са Мачеком иде као подмазано, не може боље бити. При том једнако говоре о новој влади.

*

Пре неки дан срео сам се на Теразијама са ђенералом Костићем, начелником генералштаба и гувернером краљевим. Упитах га: „Како изгледа млади краљ?“ Он ми одговори: бистар, трезвен, али миран. Ово „миран“ генерал Костић подвуче нарочито, па додаде: „благородан“. Упитах га (ми смо другари из Ниже и Више школе војне академије) како иду војне ствари. „Добро је, само смо неспремни“. Ја му поменух као што сам поменуо и генералу Богољубу Илићу, да би требало тражити нека средства за спречавање кретања противничких тенкова, какве металне греде изливане са клинцима који ће се забадати у гумена платна што иду преко точкава. Рекох му да треба да дижемо глас, да се не правимо малим, да што год дуже траје борба на Западу утолико већма скаче цена нашој армији. Он ми потврди, да је доиста стари генерал Петар Пешић, пензионер, назначен за начелника

Генералштаба у рату. Ген. Костић се насмеја: „Не верују нама млађима“. Тако иду ствари кад земљом управљају медиокритети.

4. јун 1940.

Туробно, кишно, ветровито, хладно. Новине су донеле јутрос, да ће Италија за себе и за Немачку поднети ултиматум оделито за Француску, оделито за Енглеску, тражећи своја права. У противном Италија ће ступити у рат. То је предлог за мир и тобожње правдање пред историјом. Прва фаза рата је завршена, морал савезника потресен, војске им растављене, можда ће, веле, предлог успети. Америчка штампа и њени европски дописници подвлаче ову чињеницу са нешто нагињањем на ту страну. Енглески глас пак звучи: италијанске услове немогуће је примити, рат се наставља.

Ако Рим блефира и уцењује, он то ради уметнички, цео народ је упрегнут у блефирање и цео народ се одазива блефирању. На овој светској позорници Италијани су одиграли улогу Јага и Шајлока заједно, и Спарафучила помало. Велика трагедија бацила је на њих светлост комике и гнушања. Срамни режисер те позорнице, Мусолини, рачуна много на заборавност света. Италија, због монументалности Старог Рима, мажена је од свих, оденувши римску тогу, Мусолини личи на буфона. Италијанско сунце је противу његове тобожње ледене воље. Оно ће држати италијански народ увек на домак изреке „*dolce far niente*“, увек у близини песме, ларме и гунгуле. Свет је заузео своје бусије по пространствима којима су некада пролазили римски легиони. Подражавати Римљане може Италија само уз звекет немачких мачева. С тога се Италија кочопери у сенци германских тенкова и чека час пљачке.

6. јун 1940.

Спасовдан, 6. јун. Данас је у Београду велика литија. На француском фронту од јуче бесни нова немачка офанзива у циљу освајања Париза. По Немачкој већ трећи дан звоне звона, а осам дана више се немачке заставе

са кукастим крстом у славу немачке војске. Немци су објавили да су за ових 25 дана (од 10. маја) заробили 1200.000 савезничких војника и силан материјал. Хитлер је, веле, оставио рок од 8 дана новој офанзиви, да освоји Париз. Правац највећих напада је ка Соасану.

Односи између Италије и Француске са Енглеском су дошли до крајње затегнутости. У Шпанији се комеша нерасположење противу савезника. Хоће Шпанци Мароко и Гибралтар.

У Француској се говори о паду владе Пола Реноа. Веле да је поднета оставка владе, па повучена. На муци су Французи, губе а нема помоћи. Немци су сигурно понудили засебан мир, који је одбивен. Хитлер риче са фронта: Борићемо се до последњег уништења савезника!

Русија прикупила трупе дуж Мађарско-немачке границе. Немци се утврђују у Пољској.

У нашој влади долази до свађе међ министрима, до псовки, готово до туче.

Руска привредна делегација ће ускоро доћи и довести 80 људи, делегаци(ј?)ског персонала!

Литература:

Јанковић Радоје М., *У вихору Октобарске револуције : (1916-1918)*, пр. Даница Оташевић (Нови Сад : Прометеј ; Београд : Радио-телевизија Србије, 2019)

Оташевић Даница, „Радоје Јанковић - како смо извршили преврат 1903. године“, *Изворник : траћа Међуоштинској историјској архива* 34 (Чачак, 2018), 99-136.

Оташевић Даница, „Записи о Чачку Радоја М. Јанковића (1879-1943)“, *Зборник радова Народної музеја XLVII* (Чачак, 2017), 73-105.

CONTRIBUTIONS TO HISTORY: YUGOSLAVIA AT THE DAWN OF THE SECOND WORLD WAR IN THE RECORDS OF RADOJE JANKOVIĆ

While World War II was raging in Western Europe after the German attack on Poland on 1 September 1939, Yugoslavia was trying to preserve its neutrality. Although shaken by internal social and political disagreements and the consequences it was facing due to the fact that the founding of the Banovina of Croatia had broken the state unity, the government was trying to find balance in a complex situation of smouldering war, while in Belgrade life continued more or less as usual. Well-informed retired Minister Plenipotentiary Radoje M. Janković recorded what was happening on the European front in 1940

and depicted for "a record of the whole" the atmosphere in the capital at the dawn of the new war. The authentic testimony of a man from Čačak, who went from an elite officer, having participated in numerous historical events at the beginning of the 20th century, to an opponent of the crown and prisoner and who finally became a diplomat and writer, represents a valuable source in the study of the past and an important complement to collective memory. Janković's selective records of the war and life of Belgrade and its inhabitants from 4 May to 6 June 1940 are the subject of this paper.

Danica OTAŠEVIĆ

LES CONTRIBUTIONS POUR L'HISTOIRE: LA YOUGOSLAVIE À LA VEILLE DE LA DEUXIÈME GUERRE MONDIALE DANS LES ÉCRITS DE RADOJE JANKOVIĆ

Tandis que la Deuxième guerre mondiale fulminait en Europe occidentale par l'attaque de l'Allemagne sur la Pologne le 1er septembre 1939, la Yougoslavie essaya de garder sa neutralité. Bien que secouée par les malentendus et les conséquences sociales et politiques intérieures de la rupture de l'unité nationale par la création de la Banovine de la Croatie, le gouvernement s'efforça de balancer sur la braise complexe guerrière, tandis que la vie à Belgrade se déroulait tant et si bien normalement. Le ministre bien informé plénipotentiaire à la retraite, Radoje M. Jankovic, notait tout ce qui se déroulait au

front européen en 1940 et peignait pour "Un mémoire de l'ensemble" l'atmosphère aussi dans la capitale à l'aube de la nouvelle guerre. Le témoignage authentique du citoyen de Cacak qui suivit le chemin d'officier d'élite, participant à de nombreux événements historiques au début du 20ème siècle, dissident de la couronne et prisonnier, de diplomate et écrivain, fut précieux pour l'étude de l'histoire et un complément important pour le mémoire collectif. Les écrits sélectifs des Jankovic sur la guerre et la vie à Belgrade et ses citoyens du 4 mai au 6 juin de l'année 1940 furent le thème de cette étude.

Danica OTASEVIC